

A BAROKKHOZ

MEGHATÁROZÁSA

Művelődés- és stílustörténeti korszak, amely a késő-reneszánsz manierizmus után vált uralkodóvá a 16. század második felében, majd a késő-barokk rokokót a klasszicizmus követi a 18. század során.

ELNEVEZÉS

A gyakoribb magyarázat az, hogy portugál eredetű elnevezés, ahol a szabálytalan alakú gyöngyök megnevezésére alkalmazták (megkülönböztetésül a szabályos, gömbszerű, „reneszánsz” gyöngyöktől). Más magyarázat szerint az olasz nyelvből származtatható, eredetileg az arisztotelészi logika egyik következtetési típusának megnevezésére szolgált: furcsa, nyakatekert okoskodást jelent. A metaforikus használat során vált aztán a különös, túldíszített, dagályos stílus megnevezésévé. Érezhető tehát, hogy az eredetileg gúnyos elnevezés azokra a jellegzetességekre hívta fel a figyelmet, amelyeket a még részben továbbélő reneszánsz ízlés magától idegennek érzett, illetve amelyeket a később jelentkező klasszicizmus is elutasított.

„nembarokk”, „reneszánsz”, szabályos gyöngy

„barokk”, „nemreneszánsz”, szabálytalan gyöngy

TÖRTÉNELMI-TÁRSADALMI HÁTTERE

Az 1517-ben indult reformáció elleni lépéseket megtervezni ült össze a tridenti zsinat 1545-ben (1563-ig!), amelyen a katolikus egyház fő fegyverként az érzelmi hatáskeltés maximalizálását jelölte meg. Ettől remélte a reneszánsz humanizmus, illetve a polgári reformáció által eltávolodó hívek visszaszerzését. Ezért állíthatjuk, hogy ideológiai háttere az ellenreformáció. Nem csoda, hogy könnyen utat talál a királyi-fejedelmi udvarokba is: a feudalizmus ideológiájának újraerősödése nyilvánvaló érdeke a világi hatalomnak is. Jogos tehát a megállapítás, hogy a barokk lényegét a hatalom kultuszában ragadhatjuk meg; fő eszköze pedig az agitatív propaganda, amellyel a tömegek tudatát kívánja megformálni, „újraprogramozni”. Ám tudjuk, ez végül (legalábbis eddig) sikertelennek bizonyult: a barokk az utolsó még egyértelműen vallási meghatározottságú korszak; illetve eddig a polgári átalakulás is megállíthatatlannak bizonyult. Érthető, hogy főképp katolikus területeken teljesedett ki: Itáliában, Spanyolországban, Portugáliában, a déli német területeken, a Habsburg Birodalomban, Közép- és Dél-Amerikában. Ugyanakkor a vallási szemléletmód hangsúlyozása minden szembenállás ellenére a reformáció szellemének is megfelelt: a Németalföldön, Angliában visszafogottabb formában jelent meg. Az ellenreformáció legfontosabb hadteste a Loyolai Szent Ignác alapította Jézus Társasága, a jezsuita rend. Rendkívüli hatékonyságát tagjai igen magas színvonalú képzettségének, illetve rendkívül erős, már hadseregszerű hierarchizáltságának köszönhette: a tagok feltétlen engedelmességgel tartoztak előljáróiknak.

IDEJE

A 16-17. század fordulójától a 18. sz. közepéig számíthatjuk, bár jelentős eltéréseket mutat az egyes földrajzi vidékeken.

VISZONYA A RENESZÁNSZHOZ

Bár jellemző stílusjegyei, a túlburjánzó dekorativitás, a különös, meglepő elemek kedvelése, az éles ellentétek egymás mellé helyezése, a bonyolult szerkezet ellentétes a reneszánsz természetes arányai-val, annak egyszerűségével, harmonikusságával, világos áttekinthetőségével, mégsem helyes annak teljes tagadásaként felfogni; összekapcsolja például az őket, hogy mindkettő gyakran fordul motívumokért az antikvitáshoz. Ráadásul a késő reneszánszra jellemző manierista stílusirányzat már számos olyan stílusjegyet tartalmazott, amely a barokk ízlés felé mutatott: az egyszerű, áttekinthető szerkezet helyett a manierizmus bonyolult kompozíciót, a lenyűgöző méreteket és a virtuóz formakezelést tekintette a művészi alkotás legfontosabb értékének. A manierizmust azért utaljuk mégis a kései reneszánszhoz, mert hiányzik belőle a barokkra oly jellemző vallásos szemléletmód, amely a földi életet mindig metafizikai távlatba helyezi. Jellemző rá a heroizmus (hősközpontúság), illetve az ezzel kapcsolódó hangnem, a pátosz, a fokozott ünnepélyesség.

VILÁGKÉPE

A barokkban fölerősödik a végső és örök igazságokra törekvő metafizikai irányultság, a reneszánsz világiasabb szemléletét ismét a túlvilágközpontú gondolkodás váltja fel, a vallási élmény válik meghatározóvá. Ebben a vonatkozásban tudatos visszatérést jelent a középkor eszményeihez. A világot állandó mozgásban lévő, mégis hierarchikus felépítésű rendszernek tekintette, melyben a jelenségek és elemek szüntelen harca felett és mögött a tapasztalaton túli állandósága és nyugalma áll.

STÍLUSJEGYEI A RENESZÁNSZ TÜKRÉBEN, BINÁRIS OPPOZÍCIÓKKAL

RENEZÁNSZ	BAROKK
kiegyensúlyozott, higgadt	egzaltált, fokozott érzelmi hatás
időtlenség	egy (rendkívüli) pillanat megragadása
stabilitás	dinamizmus
vízszintes-függőleges tagoltság	átlós, kereszteződő vonalak, formák
eszményített, idealizált	valóságos
távolságtartó, kimért	bevonja a befogadót, közvetlenséget teremt
mellérendelő szerkezetek	alárendelő, hierarchizált kompozíció
világos, egyenletes fényeloszlás	éles fény-árnyék-hatások
zárt kompozíció	nyitott kompozíció

Michelangelo, Dávid

Bernini, Dávid

A BAROKK AZ IRODALOMBAN

Szereti a mértékvesztettséget, a végtelenbe táguló fokozást, a zsúfoltságot, a kuszaságot, a képszerű – allegorikus és szimbolikus – ábrázolást. Legfontosabb műfaja a hősi eposz, amely a „miles Christianus”, a keresztény lovag középkori eszményét állítja követendő példaként az olvasó elé (Torquato Tasso, *A megszabadított Jeruzsálem*; Zrínyi Miklós, *Szigeti veszedelem*). Az eposzon kívül a misztikus költészet (Angelus Silesius), valamint a prédikáció (Pázmány Péter) és a vallomás (II. Rákóczi Ferenc) ismét megjelenő műfaja is egyértelműen jelzi a vallásos szemlélet meghatározó szerepét a korszak irodalmában.

A BAROKK ELLENTMONDÁSOSSÁGA

A barokk visszatért a középkor eszményeihez, de nem annak ábrázolásmódjához: a vallásos szellemet az érzéki hatáskeltés olyan eszközeivel kapcsolta össze, amelyek a középkorban elképzelhetetlenek lettek volna. A dekoratív elemek erőteljes alkalmazása az illúziókeltést szolgálta; a metafizikai tartalmat nagyon is határozott érzékszervi hatásokkal kívánta közelebb vinni az emberi lélekhez. Vagyis a vallási tartalom és az alkalmazott stílári eszközök között lényeges ellentmondás mutatkozott.

A középkorral szemben, minden látványos megnyilatkozása ellenére a barokkra már a vallásos világkép elbizonytalanodása jellemző. Ezt igazolja, egyik korábbi megállapításunk: a barokk lesz az utolsó, alapvetően vallási meghatározottságú korstílus.